

OPERA LA PAROLA „MAMMA” DE ALBERTO MORAVIA: O ABORDARE STILISTICO-PRAGMATICĂ

Radu MELNICIUC

Catedra Filologie Spaniolă și Italiană

The story **The word „mamma”** by Alberto Moravia from the point of view of the relationship author-reader is an invitation to discover the secret values of the word-trap beyond its appearances. The aim of the article is to propose to clear up the narrative text in terms of stylistic and pragmatic issues such as: emotional valences of the word, complementary sequences, indirect messages, situational context etc. The pragmatist-stylistic approach proves to be relevant to a proper reading of the story where it seems unapproachable from other perspectives.

Opera lui Alberto Moravia, nume de referință în proza italiană a secolului XX, este pusă de exegeți sub semnul „realismului critic”. Autor cu o îndubitabilă vocație a narațiunii obiective face parte din acea categorie a prozatorilor ce pun limba în serviciul unui conținut concret, al unei observații atente, imparțiale, al venei fabulatorii. Altfel fie spus, Moravia nu urmează cuvintele, ci „cazurile” vieții, fapte, personaje, întâmplări, medii și condiții obiective. Narațiunea sa este, de obicei, una imediată și discretă, el preferând să stea în umbră ca autor, dând întâietate personajelor, făcând din acestea, într-un fel sau altul, centrul scrierii. Ca romancier, Moravia refuză implicarea, participarea afectivă și stilistică. O consecință a crezului scriitoricesc al autorului este „stilul sec, tăios, sobru”, fără „concesii lirice” [1]. Postura romancierului de observator rece al realității îi permite lui V. Amoroso să vorbească de o „lingua asettica” [2]. Fidel tradiției realismului, preferă coparticipării calde consemnarea crudă, seacă chiar a realității, a vieții în cele mai diverse aspecte ale sale (continuând astfel, în culegerile sale de povestiri, într-o manieră modernă, experiența decameronică). Se pare totuși că pregătirea intelectuală îi dă adesea imboldul de a nu privi logos-ul ca pe un simplu instrument al narațiunii. Dacă participarea „caldă” prin actul povestirii este nepermisă, autorului îi rămâne opțiunea „complicității intelectuale” cu cititorul. Aceasta se poate realiza pe teritoriul logos-ului personajelor, adică în acea zonă a discursului care, dincolo de ariditatea sa, permite coabitarea interpretativă a emițătorului și destinatarului. În perimetrul literaturii realiste, tehnica cea mai fertilă – lucru ce poate fi verificat și în cazul altor mari prozatori (Verga, Pirandello, Balzac) – este comentariul implicit sau implicațiile ludice realizate prin discursul personajului însuși. O receptare strict stilistică sau semantică, în acest caz, se arată adesea a fi insuficientă. Limba care se dovedește a fi săracă din punct de vedere sintactic, retoric, una bazată pe elemente esențiale, pe descrieri realiste, echidistante, dar bogată în fapte, scene, cazuri ale vieții, dialoguri și personaje, are nevoie inevitabil și de o abordare pragmatică.

O simplă abordare stilistico-interpretativă a textelor moraviene nu este întotdeauna exhaustivă. Practica analizei anumitelor povestiri ale scriitorului ne confirmă acest lucru. Ni s-a părut interesantă și chiar necesară încercarea unei abordări în plan pragmatic a anumitelor texte, în special a episoadelor dialogate ale acestora. În cele ce urmează, dorim să prezentăm rezultatele unei astfel de abordări în cazul povestirii *La parola „mamma”*. Protagonistul acesteia, Lopresto, povestește la distanță temporală cum a încercat la un moment dat să profite, prin înșelăciune, de sufletul bun al unui avocat și să-l convingă să-l ajute cu niște bani. Ideea îi vine într-un birt, unde dă peste un anume Stefanini, „un mort de foame numărul unu”, dar care e recunoscut drept „o bună peniță”, are studii, scrie poezii și articole, vorbește franceza. Lopresto îi solicită să scrie o scrisoare ca din partea unui nenorocit ce nu mai are surse de existență și, pe lângă aceasta, este nevoit să aibă grijă de mama bolnavă. Scrisoarea are menirea să înmoaie inima vreunei persoane miloase și înstărite. Pentru a face povestea mai veridică, pe lângă scrisoare, victimei înșelăciunii trebuie să-i fie oferită și o statueta de bronz, „ultim obiect de valoare care a mai rămas familiei”. Binefăcătorul va scoate banii, iar statueta o va refuza, desigur. Lui Stefanini ideea i se pare interesantă, se pune imediat pe lucru și scrie o minune de scrisoare în care, cu o adevărată intuiție de scriitor, pune accentul pe cuvântul „mamma” („scumpa mea mamă”, „sărmana mea mamă”, „adorata mea mamă”), știind bine că este unul dintre cuvintele cu ecou în sufletele oamenilor. Autorul scrisorii acceptă măgulit laudele lui Lopresto și chiar o transcrie, aparent pentru a păstra la el o dovadă a talentului său scriitoricesc.

Doar că, atunci când se decide să folosească scrisoarea în cazul unui anumit avocat Zampichelli, căruia de ceva timp îi murise mama, lucrurile decurg altfel decât preconizase protagonistul. Avocatul cunoaște deja scenariul, pentru că fusese vizitat anterior de Stefanini, care hotărăște și el să se folosească de trucul cu scrisoarea și statueta. Astfel încât nu-i este greu să dejoace planurile lui Lopresto. Dialogul între cei doi însă este regizat de autor într-un mod „avocățesc”, finalitatea avocatului fiind cunoașterea adevărului.

Inițial, succesiunea întrebărilor și răspunsurilor pare a urma firul logic al așteptărilor protagonistului. La un moment dat însă, un element al răspunsurilor îl surprinde pe avocat: cuvântul „tată” („babbo”). Ulterior, întrebările și reacțiile avocatului devin tot mai deconcertante, atât pentru protagonistul povestirii, cât și pentru cititorul care, prin strategia scriiturii, este impus să vadă lucrurile din perspectiva personajului. Zampichelli, pentru început, este curios să afle cu câte „m”-uri scrie Lopresto cuvântul „mamma”, pentru a-l anunța apoi că anume aceste „m”-uri, atât de multe, îi provoacă antipatie. Declară apoi despre cuvântul „mamma” că îi este poate chiar mai antipatic decât „babbo”. Cele spuse de avocat îl fac pe tânărul escroc să se întrebe, pe bună dreptate, dacă interlocutorul nu și-a ieșit cumva din minți.

Chiar după ce aflăm, alături de personaj, că avocatul își dăduse seama, de la bun început, de înșelătorie, comportamentul verbal al acestuia pune o serie de semne de întrebare. Dincolo de intenția, firească pentru profesia sa, de a-și pune „victima” în încurcătură, de a o face să-și piardă cumpătul, putem suspecta în întrebările și declarațiile lui o serie de mesaje indirecte, fără ca să se aștepte de la interlocutor descifrarea lor imediată.

Orice conversație poate fi analizată pragmatic sub o serie de aspecte. Protagonistii participă la actul comunicativ având o anumită motivare și o anumită intenționalitate. Pe de altă parte, aceștia au anumite competențe lingvistice (așadar, sunt mai mult sau mai puțin capabili să facă uz de diverse strategii discursive). Intervine obligatoriu, în adoptarea unei strategii discursive sau în descifrarea unui mesaj, o anumită cunoaștere a lumii și, pornind de la aceasta, se dă o anumită interpretare situației comunicaționale.

În baza considerațiilor de mai sus, am putea aborda comportamentul verbal al personajelor pornind de la următoarele constatări schematice:

Aspecte pragmatice	Avocatul Zampichelli	Lopresto
Intenționalitate	aflarea adevărului	disimularea adevărului
Motivare	morală și profesională	imorală
Competență lingvistică	înaltă	mediocră
Cunoștințe de viață	experiență bogată, inclusiv prin prisma profesiei	pretins bogată, mai curând limitată
Interpretarea situației comunicaționale	obiectivă, în cunoștință de cauză	greșită, reiese din lipsa unor date obiective
Formularea enunțului/replicii, construirea strategiei discursive	adecvată strategiei și situației comunicaționale	inadecvată, construită pe premise false

Pornind de la datele obiective ale tabelului, vom încerca în continuare să „descifrăm” anumite enunțuri „nebuloase” ale avocatului. Zampichelli, un bun cunoscător al meseriei sale, se confruntă cu două tentative de înșelăciune, cu strategii similare în baza a două scrisori absolut identice. Din moment ce el nu demască imediat înșelăciunea, continuarea dialogului nu poate avea decât un singur scop: aflarea adevărului, a circumstanțelor „cazului”. Din aspectele cu caracter pragmatic expuse în tabelul de mai sus, rezultă că avocatul cunoaște deja care este motivația și intenția interlocutorului. Urmează să elucideze care este competența cultural-lingvistică a lui Lopresto. O face punând o întrebare școlărească, care aparent nu are nicio legătură cu subiectul dialogului: „Cu câți de «m» scrieți Dumneavoastră cuvântul «mamma»?” Din datele pragmatice cu privire la emitent, rezultă că cererea de informație pe care o solicită este lipsită de sens. Avocatul este o persoană cu studii, care, desigur, este la curent cu cerințele ortografice. Un indiciu ni l-ar putea furniza nu atât conținutul întrebării, ci opțiunea pentru o anuma formă a acesteia. Din formulările posibile (*Cum se scrie cuvântul „mamma”?* *Cu câți de „m” se scrie cuvântul „mamma”?* *Cu câți de „m” scrieți Dumneavoastră cuvântul „mamma”?*), emițătorul preferă varianta cu forma personală „scrieți

Dumneavoastră”, în detrimentul formei impersonale „se scrie”. Modalitatea elementară pentru care optează avocatul derivă din ipoteza că Lopresto este un tip rudimentar, fără studii profunde. Așadar, s-ar putea ca avocatul să fie interesat nu atât de conținutul răspunsului, cât de forma acestuia. Răspunsul este într-adevăr pe măsura așteptărilor. Implicatura conversațională, greu de descifrat pentru Lopresto, dar și pentru cititor, ar putea fi următoarea: “Să vedem cum formulezi răspunsul pentru a putea determina cine este autorul scrisorii”. Textul acesteia este, în mod evident, conceput de o persoană cu competențe stilistico-pragmatice remarcabile.

Reacția avocatului la răspunsul lui Lopresto („Ma la scrivo con tre emme, una in principio e due in fondo,„) pare și mai stranie: „Vede, sono proprio tutte queste emme che mi rendono antipatica quella parola”. Aceasta derivă din forma răspunsului și, implicit, din conștientizarea faptului că nu interlocutorul său este autorul scrisorii, că aceasta din urmă nu este decât un truc menit să speculeze, prin valențele stilistico-emotive ale cuvântului, o eventuală coparticipare afectivă și mai ales materială la „drama” escrocului.

Replicile inadecvate ale lui Lopresto denotă incapacitate de receptare corectă a mesajelor indirecte pe care i le transmite interlocutorul. Răspunsul la întrebarea: „Ha mai letto Dante, Lopresto?”, îi confirmă lui Zampichelli cultura modestă a interlocutorului („Si, signor avvocato, l’ho letto... ho letto qualcosa”). Deși întrebarea pare a fi legitimă din punct de vedere contextual – avocatul îl pomenește în faza anterioară pe „părintele Dante” –, aceasta are finalitatea pragmatică concretă pe care am pomenit-o mai sus. Pe Dante se insistă și-n replica următoare: „Ma nonostante Dante, le due parole mi sono antipatiche, e forse *mamma* mi è più antipatica di *babbo*”. Conotațiile folosirii numelui propriu pot fi diverse, dar oricum trebuie raportate la factorul cultural și la cel moral. Credem că fraza ar trebui interpretată astfel: “Dar indiferent dacă voi (cei care ați pus la cale acest truc) l-ați citit sau nu pe Dante, faptul că v-ați folosit de scrisoare în scopuri imorale este condamnat, în primul rând, în cazul celui care a scris scrisoarea, persoană cu studii (Stefanini – *n.n.*), mai puțin în cazul unuia care nu le are (Lopresto – *n.n.*)”.

Un semnal al atitudinii emițătorului față de destinatar este trecerea la un moment dat de la forma *Lei* la forma *tu*. Pronumele de politețe folosit preponderent de avocat este mai curând o formă convențională (de disimulare), nefiind în nici un caz determinat de considerente sociale. Abandonarea pentru moment a formei de politețe în favoarea lui *tu* este semn al renunțării la convențional, al francheții emotive exteriorizate.

Pe de altă parte, fraza „Io so che si dice e si scrive mamma, come si dice e si scrive babbo... lo dice anche il padre Dante...” nu trebuie privită ca parte a secvenței complementare *nedumerire – confirmare*, a cărei primă jumătate este „nedumerirea”: „Ma si dice così... i bambini dicono mamma e poi, da uomini...”, ci ar trebui percepută mai curând astfel: „Știu că ambele cuvinte au o încărcătură afectivă universală și atemporală, confirmată de mari oameni de cultură ca, de exemplu, Dante...”.

În concluzie, replicile complementare formulate de avocat, în mod aparent ilogic ar trebui privite ca indiciu al unor mesaje indirecte, a căror descifrare poate fi realizată de interlocutor doar ulterior, la distanță temporală. Întreaga strategie discursivă are drept finalitate pragmatică clarificarea circumstanțelor „cazului”. Aceste circumstanțe se dovedesc a fi agravante (în cazul lui Stefanini) sau atenuante (în cazul lui Lopresto). Cazul, de fapt, este o confruntare a două strategii discursive, una din care se dovedește a fi falită (cea a lui Lopresto), pentru că e construită pe o interpretare greșită a situației comunicaționale, dar și a competențelor/datelor pe care le posedă interlocutorul (Zampichelli).

Sub un alt aspect, cel al relației autor-cititor, povestirea stă sub semnul invitației de a descoperi valorile secrete ale cuvântului. Logosul-capcană, dincolo de aparențele sale (rigiditate, elementaritate, austeritate etc.), este „piatra de încercare” a cititorului, porțița dincolo de care descoperim orizonturi neașteptate ale realismului narativ.

Referințe:

1. Storia della letteratura italiana, Il Novecento, 18, vol. IX, parte II, diretta da Enrico Malato. Il Sole 24 ore. - Milano, 2005, p.781-782.
2. Amoruso V. Le contraddizioni della realta. - Edizione Dedalo, 1968, p.202.

Prezentat la 12.05.2010